

Hovsep Hayreni: Osmanlı dönemi, Kürt otonomisi ve Ermeniler aleyhine işleyen süreç

Posted on 12/03/2019

Sultan Selim 1514 Çaldıran zaferinde kendisine büyük yardımı dokunan Kürt aşiret ve emirlerini daha kalıcı işbirliğine teşvik etmek amacıyla mükâfatlandırır. Gelecekte Kürtlerin savaş hizmetlerini güvenceye alacak şekilde Bitlisli Molla İdris'le anlaşmaya varır. Böylece imparatorluğun doğu sınırında savunma işiyle birlikte yerel otorite olma imtiyazı da Kürt feodal beylerine verilir. Bu tercihte din faktörünün de önemli bir rolü vardır. İttifak öncelikle Şiiğe karşı savaş sırasında kurulduğu için bölgedeki otonomi anlaşması da Sünni Müslümanlar arası dayanışmanın devamı ve bir tür iktidar bölüşümüdür. Bazı Kürt tarih yazıcıları olayın bu karakterinden dolayı Osmanlı devletinin Kürdistan'ı işgal etmiş sayılmayacağını, rızaya dayalı birlikten bahsetmenin daha doğru olacağını savunurlar. Bu görüş bölgenin o dönem için Kürdistan denilebilecek sınırlı güney hatları için bile tartışmalı iken, demografik yapısıyla Ermenistan hüviyetini koruyan büyük bölümü için bütünüyle yanlış ve haksızdır. İşin gerçeği, Osmanlı Türk devletinin Kürtler yardımıyla Batı Ermenistan'ı işgal etmiş olduğudur. Daha önceki işgalci Şah İsmail'e karşı savaşta çok önemli rol oynayan Kürt güçlerinin komutanları bir bir ele geçirdikleri yörelerin fatihi olarak ünlenirler.

Diyarbakir eyaletinde ilk elden 5 Ektrat hükümeti (Palu, Eğil, Genç, Cizre, Hazro), 8 ocaklık ya da yurtluk, 11 tane de sıradan Osmanlı sancağı oluşturulur. Zamanla bunların sayıları artar. Beş Kürt hükümetinden Dersim'e en yakın düşen Palu'dur. Palu'nun hükümet düzeyinde bir otonomi elde etmesi, buranın fatihi Cimşit Bey'in en üst düzeyde itibar görenlerden biri olmasıyla açıklanabilir. Dersim civarında ocaklık statüsüyle kurulan

sancaklar Sağman, Pertek, Mazgirt, klasik sancaklar ise Çemişgezek, Harput, Arapgir ve Kiğı olmuştur. Tarihsel Batı Ermenistan'da Diyarbekir'den başka Van, Erzurum, Kars ve giderek Harput, Bitlis paşalıkları (eyaletler) kurulur ve her birine bağlı çok sayıda sancak oluşturulur. Büyüklüğüne göre yönetsel yetkiler yanında has, zeamet, tımar denilen toprak mülklere tahsis edilir. Büyük beylere toplu halde kazalar, köyler vakfedilir.[\[1\]](#)

Örneğin Palu hkimi Cimşit Bey'e "Palu memleketindeki bütün kaleler, şehirler, köyler ve mezzarlar tüm mahsulleri ve gelirleri ile kendisine, oğlundan oğluna, nesilden sonra gelen nesline mülk olarak verilip ihsan edilerek..." diye uzun açıklamalarıyla Sultan Süleyman ve sonraki padişahlar tarafından verilmiş mlknemeler var. I. Ahmet'in mührünü taşıyan 1611 tarihli mlknamede, "Palu hkimleri, mademki dini İşlam zeredirler, Osmanlı'dan yüz dndrmeyip, itaat edip, karşı çıkmadıkları sürece onların ülkelerinin tasarruflarına vezirlerim, beylerbeylerim, ümera ve mutasarrıflar, mübaşir ve diğer hiç kimse mani olamayacaklardır" denilir. Karşılığında bu beylerin devlet hizmetinde kendi askerleriyle savaşa katılmaları, emirlerindeki reayayı hoş tutmaları, hilafet ve saltanata sadık kalmaları istenmektedir.[\[2\]](#)

Yukardaki bilgiyi veren yazar, klasik Osmanlı sancakları ve yurtluk-ocaklık kapsamına giren sancaklarda mülkiyetin esasen padişaha ait olduğunu, kullanım hakkı verilen beylerin o toprakları vakfetme tasarrufuna sahip olmayıp bunun için Divan-ı Hümayun'dan izin istemeleri gerektiğini, buna karşılık hükümet statüsüne sahip sancaklarda ise mülkiyetin bütünüyle oranın yöneticisine ait olduğunu belirtiyor. rnek olarak da yine Palu hkimi Cimşit Bey ve onu takip eden nesillerinin istedikleri ky ya da araziyi kimseye danışmadan istedikleri kişi ya da kuruma vakfettiklerini belgeliyor.[\[3\]](#)

Bu tür imtiyazlı bağımlılık ilişkisinin benzerleri Bizans ve Arap deneyimlerinde de görülmüştür. Özellikle Bizans hkimiyetine giren Batı Ermenistan bölgesinde yerli otorite sahibi olan Ermeni naxararlarına babadan oğula sürececek büyük feodal mülkiyet haklarıyla beraber özerk yönetim ve kendi maiyetinde asker bulundurma imkânı tanınmıştı. Ancak

Ermeniler buraların çoktan beri etkin unsuru oldukları için, diyebiliriz ki kısa süren bu imtiyazlar demografik yapıyı fazla değişime uğratmamış, belki sadece varolan dengeleri korumaya yaramıştır. Buna karşılık Osmanlı hâkimiyetinin tercihen otonomi imtiyazını verdiği Kürt beyleri, bölgesel yönetim alanlarının çoğunda kendilerinden daha köklü geçmişe, daha yoğun yerleşik nüfusa ve daha gelişkin uygarlığa sahip olan Ermenilerin gelir kaynaklarını kısarak, onlar aleyhine güçlenmeye başlamışlardır. Kendilerine “ihsan” edilen kaleler, şehirler, köyler gibi, örneğin Ermeni cemaatinin manastırları ve onlara ait topraklar bile bu beylerin denetimine girer, ürünlerinden önemli paylar ve haraç gibi vergiler alınır. Yukardaki Palu örneğinden hareket edersek, bölgenin en gelişkin tarım merkezi Havav (Habap), “bütün bağları, bahçeleri, meşelikleri, bina olunmuş ve olmamış toprakları, değirmenleri, bezirhane ve boyahaneleri ile” beylere vakfedilir. Bunun gibi Çınaz ve Nıbşı köylerine dair vakfiye belgeleri vardır. “Her üç vakfiyede de ‘Palu’nun fetih edildiği’ vurgulanmaktadır. Habap vakfiyesinde ayrıca ‘Vank dedikleri mahalde sakin olan papazın kadimden ver geldiği rüsümü muayenesi ile mezkür köyde ekilen ve toplanmışın beşte birini’ vermesi şart edilmiş. Vank mevkiinde Ermenilerin Van’dan sonra en önemli ve büyük bir manastırı vardır... İşte bu manastırdaki papazlardan vergiyi Palu beyleri almakta ve bu vergi karşılığında kilise ve manastırın faaliyetine izin verilmektedir.”[\[4\]](#)

Ermeniler ve diğer gayrimüslimler bu beylik sistemi içinde “haraç, cizye” vb. vergiler ödemekle yükümlü reaya ya da zimmi diye anılırlar. Tabii ki Müslüman grupların da beyleri yanında reaya sınıfları vardır, fakat Hıristiyanların sömürülmesi daha katmerli olur. Bu durum doğal bir dezavantaj olarak büyük çoğunluğu çiftçilikle uğraşan Ermeni toplumunun gelişmesini sınırlayacak, dağılmasını hızlandıracak ve zamanla değişen demografik dengeler Kürdistan’ın Batı Ermenistan aleyhine genişlemesini getirecektir. Bu açıdan Dersim ve çevresine baktığımızda değişim boyutlarını hemen görebiliriz.

Dersim çevresinde değişen demografik dengeler

Osmanlı egemenliğine girdiği ilk dönem bölgenin nüfus bileşimi düzenli aralıklarla tutulan tahrir defterlerinde kayda geçmiştir. 1518, 1523 ve 1541 tarihli ilk sayımlar sırasında aşığı yukarı bugünkü Tunceli il sınırlarıyla örtüşen Çemişgezek sancağındaki gayrimüslim hanelerin toplam hane sayısına oranı yıllar itibariyle yüzde 53, 58, 53 olarak görünüyor. 1566'da bir kısım nahiyeler ayrılınca, Çemişgezek'e yakın çevrelerle sınırlanan sancağın (ki bu da günümüzdeki Tunceli'nin batı yarısına denk düşüyor) gayrimüslim haneleri yüzde 71 gibi büyük bir oran teşkil ediyor.[\[5\]](#) Demek ki Ermeni köyleri bu tarafta daha yoğun olmuştur. Gayrimüslim nüfus kendi içinde ayrıca tasnif edilmemiş, ama büyük çoğunluğunun Ermeni olduğu bazen gayrimüslim yerine "cemaatı Eramine" denilmesinden bellidir. 19. yüzyıl sonlarında Dersim sancağına dair farklı nüfus istatistiklerine baktığımız zaman geçmişte var oldukları bilinen Süryaniler hiç görünmüyor, Rumlar ise Ermenilerin yüzde 1'i kadar bile etmeyen küçük sayılarda görünüyor.[\[6\]](#) Onlar da Hay-Horom denilen Ermenileşmiş Rumlardır. Bu döneme ulaşan kiliseler içinde Süryani ve Rum Ortodoks olanlar da yine istisnaidir. Geriye doğru toleranslı düşünelim ve bu grupların gayrimüslimler içindeki payını yüzde 10 varsaysak, 1500'lerde bölge Ermenilerinin toplam nüfusa oranı yine de yüzde 50 civarında olur. Müslüman olarak gösterilen ortalama yüzde 45 kadar nüfusun büyük bölümü şüphesiz ki Kızılbaşlardır. Bir miktar Sünni Kürt ve Türkler de olduğu anlaşılıyor. Bir 500 yıl daha geriye gidilse, istatistik yoktur ama, henüz Türkler Anadolu'ya, Deylemliler de Dersim'e gelmiş olmadığından, o zamanlar bölgedeki Ermeni nüfusunun büyük çoğunluk olduğu rahatlıkla söylenebilir. Uzak geçmişten bölgedeki varlığını bildiğimiz Part-Pehlevi soyları, Ermenilik içinde erimedikleri ölçüde, eski yerleşik bir katman olarak Deylem'den gelenlerle kaynaşmış ve Dersim Zazacasının şekillenmesine katkı yapmış olabilirler. Aynı süreçte Ermeni klanlardan özellikle eski Zerdüştü geleneklere ve Pavlaki inancına bağlı olan bazılarının da Kızılbaşlığa adapte olduğu söylenebilir. Dersim'deki Zazacanın fonetiğinde çok belirgin yeri olan "dz" ve "ts" sesleri, bu dilin başka yöre ağızlarında duyulmuyorsa eğer, kimlik dönüşümüne uğrayan Ermenilerin ona kattıkları bir özellik olmalıdır.

Osmanlı hâkimiyetinin başlarında Dersim'e yakın ve uzak birçok yöre için Ermeni nüfusunun yoğunluğuna dair veriler mevcuttur. Yine tahrir defterlerinden çıkarılan verilerle Kemah sancağı ve Erzincan kazasında 1520-1591 yılları arasındaki dönemde Hıristiyanların genel nüfusa oranı yüzde 60-80 arası değişmektedir. Kayıtlı hane ve mücerret sayıları üzerinden (ortalama her haneyi 5, mücerreti 1 kişi sayarak) yapılan hesap sonucu, örneğin 1591 yılında Kemah kazasında 15.918 Müslüman, 19.776 Hıristiyan, Erzincan kazasında ise 7.812 Müslüman, 26.933 Hıristiyan nüfus olduğu tahmin edilmektedir.^[7] Harput sancağında ise 1518-1566 verileriyle Hıristiyanların genel nüfusa oranı yüzde 45'e yakın görünmektedir.^[8] 17. yüzyılda Erzurum eyaletinin 13 sancak ve 10 kazasını kapsayan Hagop Garnetsi'nin Yukarı Ermenistan Raporu, 18-19. yüzyıl aralığında Ğugas İnciciyan'ın daha geniş çevreler hakkında topladığı bilgiler, tedrici şekilde azalmakla beraber Ermeni nüfusun doğu vilayetlerinde halen yer yer çoğunluk oluşturduğunu göstermektedir. 19. yüzyıl rahipleri Boğos Natanyan, Karekin Sırvantsdyants ve Vahan Bardizaktsi'nin raporları yine bu geniş çevrelerde son zamanlara ulaşan Ermeni nüfusu ve kültür varlıklarının boyutu hakkında fikir vermektedir. En son 1913 İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin verileriyle soykırım arifesindeki nüfusu yerleşim birimleri itibariyle ileriki bölümlerde görebilirsiniz.

Osmanlı sultanlarının fethettikleri yerlerde kurdukları idari bölgeler önceleri ilhak edilen ülkelerin veya oralarda ağırlıklı olan etnik grupların isimleriyle anılırdı. Bulgaristan, Sırbistan, Rumeli, Lazistan, Gürcistan, Arabistan örnekleri gibi -şimdilerde resmî tarihin görmezden gelmesine rağmen- inkâr edilemez bir gerçeklik de Ermenistan ve Kürdistan eyaletleriydi. Erzurum, Kars, Van ve Diyarbakir'in bir kısmı Ermenistan olarak kabul görüyordu. Sonradan yeni idari düzenlemelerle bu isimler bölümlere ayrılrsa bile, örneğin resmî haritalardaki Erzurum paşalığı ya da vilayetinin üstünde "Ermenistan-ı Kebir" ibaresi okunurdu. Bu tarihsel Medz Hayk'ın mirasına ilişkin bir atıftı aslında. Osmanlı'nın benzer şekilde kabul ettiği Kürdistan ise Diyarbakir, Şehrızor ve Musul'u kapsıyordu.^[9]

Kürtlerin daha eski yoğunluk alanları olan güneydoğu hatlarından kuzeye doğru yayılmaları ilkin Arap ve Türk istilaları döneminde başlamış, fakat halen seyrek oldukları Batı

Ermenistan'da çoğalmaları esasen Yavuz Sultan Selim'le anlaşma sonucu elde ettikleri beylik arazileri ve otonom hükümet yetkileri sayesinde olmuştur. Yüzyıllar zarfında bu yetkilerin sınırsız kullanımı Hıristiyan halkların yaşam koşullarını zorlaştırıp dağılmalarını hızlandırır.

Sultan II. Mahmut döneminde merkezî otoriteyi güçlendirmeye dönük müdahalelerle yerel beylerin ve aşiretlerin gücü kırılmak istenmiş olsa da, sonuçta bunu gerçekleştiremeyen düzenlemeler Ermeni köylüsünü bir yandan devletin, diğer yandan da yerel beylerin sömürdüğü daha ağır marabalık koşullarına mahkûm eder. Toprak gaspları, suiistimal ve tecavüzler Vilayet-i Sitte'de Ermeni halkının en büyük şikâyet konuları olup reform talepleri özellikle yerel yönetimlerin eşit paylaşılması temelinde yükselir. Fakat bu taleplere şiddetle karşı olan Abdülhamit döneminde Müslüman ümmetin üstünlüğü anlayışıyla Kürt feodal beylerinin devlet yanındaki konumunu berkitecek adımlar atılır, Hamidiye Alayları kurulur, böylece Ermeni ve Süryani kırımlarının da zemini hazırlanır.

Dersim Kızılbaş Kürtleri gerek Yavuz Selim, gerekse sonrakiler ve Abdülhamit tarafından müttefik değil hasım olarak görülür ve ezilmeye çalışılır. Ama coğrafi konumunun elvermesiyle güçlü direniş gösteren Dersim aşiretleri bu alanda başına buyruk olmayı sürdürür. Dersim ve yakın çevresinde yaşayan Ermeniler bu durumdan hem olumlu, hem de olumsuz olarak etkilenirler. Olumlu tarafı Kızılbaşların Hıristiyanlara daha dostane bakması ve yer yer kirveliğe varan samimi ilişkilerin olmasıdır. Bu ortam Ermeni zanaatkâr ve tüccarların Dersim'de iş görmelerini kolaylaştırır. Dara düşen Ermenilerin tanıdık aşiret reislerinden destek ve koruma bulmalarına da imkân sağlar. Ama öte yandan Dersimli aşiretlerin yakın kasaba ve köy sakinlerini yağmalama, malını davarını çalma, yol kesip kervan soyma gibi rahatsızlık veren hareketleri de vardır. Dağlık bölgenin çok kıt ekonomik kaynakları, yokluk ve yoksulluk, burada tek sermayesi silahlı güç olan halkı "kola çıkma, kelepir getirme" denilen bir tür talan ekonomisine yöneltmiştir. Bu da olumsuz bir rol oynayacak, yer yer bezginlik sonucu göçlere neden olacaktır.

16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarında adına “Celali İsyanları” denilen büyük kargaşa ve başıbozuk yağma saldırıları ile Osmanlı devletinin onu bastırma harekâtları Ermeni nüfusun çok yerde azalmasına yol açan önemli bir faktör olmuştur. Gerçekte bu dönem bir toplumsal facia gibi cereyan eden bu kanlı çatışmaların, çok daha önceleri (1519-1528 arası) görülen asıl Celali isyanlarıyla karakter olarak pek benzerliği ve devamlılık anlamında doğrudan bir ilişkisi de yoktur. Önceki hareket Osmanlı'nın sonu gelmez askerî seferleri, ağırlaşan vergileri ve dinî baskıları karşısında daha çok Kızılbaş kitlelerin haklı tepkileriyle baş göstermiş ve adını ilk isyan lideri Şeyh Celal'den almıştır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı sırasında Safevi İran'ına yandaş oldukları için on binlerce Kızılbaş kılıçtan geçirtmesi nedeniyle Kızılbaşlar doğal olarak muhalif kalır ve direnmeyi sürdürür. Şeyh Celal ve onu takiben Baba Zünnun, Süklün Koca, Kalender, Seydi gibi liderler bu inanç grubuna dayanarak Osmanlı düzenine başkaldırırlar. Amasya, Tokat, Yozgat, Sivas havalisinde yoğunlaşan bu isyanlar kanla bastırılır. Kızılbaş direnişi daha sonraları korunaklı coğrafyası ile Dersim'de tutunma imkânı bulur. 1596-1610 arasındaki büyük kargaşa ise -yine Celali adıyla anılmasına rağmen- dinsel ve politik olarak belirgin bir karakter taşımadan iktisadi krizin zorlaması sonucu anarşik tarzda yayılan bir hareket olmuştur. Çift bozan levendlerin çeteleşerek köylere, kasabalara saldırdıkları bu süreç başta Hıristiyan halklar olmak üzere yerleşik sivilleri mağdur eder. Hareketin başını çeken birçok lider ve grubun karşısındaki yeniçeri güçleri gibi yerleşik halka zarar veren çapulcu zalimlere dönüştüğünü gösteren geniş tanıklıklar var. Krikor Daranağtsi (Kemahlı) ve Arakel Tavrijetsi isimli Ermeni kronikerlerin anlattıklarına göre, bu çatışma ortamında her iki taraftan talana uğrayan, kasaba ve köyleri harabeye çevrilen Ermeniler 1600'lerin başında Kemah, Erzincan, Eğin, Divriği yörelerinden İstanbul ve Trakya'ya göç eder. Çiftçi ailelerinin göçü kıtlık ortamını iyice ağırlaştırır. Kuyucu Murad Paşa'nın çok gaddar şekilde bastırdığı olaylar biraz yatışınca, göçenlerin bir kısmı padişahın emriyle yıllar sonra geri yerlerine döndürülür. 1610 yılında rahip Krikor Daranağtsi'nin öncülük ettiği 7 bin göçmen Üsküdar'dan yola çıkar, bunlardan bir kısmı Merzifon ve Niksar çevresine dağılır, Kemahlı olanlar rahiple beraber kendi memleketine geri döner. Fakat huzursuzluk devam edince bazıları tekrar göçer.[\[10\]](#)

Celali kargaşalarının etkilediği ve göçe zorladığı nüfusun daha çok Hıristiyanlar olduğunu konuyla ilgilenen Türk tarihçileri de belirtmektedir: “Buldukları çevreyi bırakıp, sancak sınırlarını aşanlar, yani uzak yerlere göç edenler de az değildi. Kendilerini korumaları daha güç olan Hıristiyanlar arasında görülen göçlerin Müslümanlarınkinden daha yoğun olduğu anlaşılıyor. Bunların çoğunluğu kıyı kasaba ve şehirlerine iniyordu. İstanbul, Hıristiyanların en çok gittikleri yerd. Anadolu halkını Rumeli’ye, belki buraya olanından daha çok sayıda da Türkiye’nin doğu sınır vilayetlerine göç ettiren nedenler Celali karışıklığından başka, çok ağır olan vergi ve salmalara dayanamamak yanında borç baskısından kurtulmak ve ekip biçme azalması yüzünden çıkan kıtlıkta aç kalmak gibi diğer iki önemli oluntu idi.”[\[11\]](#)

Celali saldırıları bastırılırken bu defa yeniçeri zulmü çekilmez hal alır. Cimin gibi bazı yörelerin Ermenileri zorlamalar sonucu ya da güvenlik kaygısıyla Müslümanlığa meyleder ve Türkleşirler. Kevork Halacıyan, bu kapsamda Cimin çevresinden Pışkıtığ, Kalaric ve Kartağ’ın yanı sıra, Çardaklı eteklerine kadar uzanan Erzincan ovasından Sıpınkor (Surp Kirkor), Esesi, Sırgatağ (Sırpatağ), Tsormes, Xax, Silbus (Surp Luys), Hantesi, Til, Vartanşah, Xaşxaşli, Meliktağ, Xorantağ, Veritağ (aver/harabe), Varitağ (aver/harabe), Tılxas, Norkeğ, Köşigner, Mekezinger, Gabrişi, Vasgaril, Hamdesi, Çorxas köylerini saymaktadır.[\[12\]](#) Bunların her birinin anılan tarihten önce komple ya da ağırlıkla Hıristiyan (Ermeni) nüfuslu büyükçe köyler oldukları 1591 tarihli Erzincan kazası tahrir defterlerinde açıkça kayıtlıdır.[\[13\]](#) 19. yüzyıl kaynaklarında ise, bütün bu köyler ve eskiden Ermeni nüfuslu olan daha başka bazıları komple Müslüman olarak görünmektedir. Bu veriler arasındaki çelişkinin din değişimine doğrudan kanıt oluşturmayacağı, söz konusu köylerden Ermenilerin göçüp yerlerini Müslümanların doldurmasının da mümkün olduğu söylenebilir. Fakat yukardaki yer isimlerini sayan yazarlar yörenin sözlü geleneğinden hareket ettikleri gibi, kendi gözlemlerine dayanarak, örneğin Cimin ve çevre köylerinde son zamanlara ulaşan bir kısım soy-sülale isimlerinin (Tatoğlu, Matoğlu, Ohanoğlu, Antigoğlu) Ermenice olduğunu, bazı evlerde şifa bulma amacıyla saklanan eski el yazması *İncil* ve benzeri bulunduğunu, yarı yıkık kiliselerin murat arayan Türk kadınlarınca ziyaret edildiğini belirtiyorlar.[\[14\]](#) Bununla birlikte Erzincan Ermenileri, ortak bir izlenim olarak, bu

çevredeki Türklerin başka yerlerden daha bağnaz Müslüman ve daha aşırı Ermeni düşmanı olduklarına tanıklık ediyor. Bu da şaraptan dönme sirkenin daha keskin olduğuna dair atasözüyle açıklanıyor. Zira zor yoluyla dönmüş olmak daima güvensizlik nedeni olup asıl Müslümanlara kendini kanıtlama ihtiyacıyla onlardan daha fanatik olmayı getiriyor. Nesilden nesile böyle bir ruhi şekillenme, en sonunda kendi aslına mükemmel yabancılaşma ve nefretle karışık inkâra da yol açıyor. Bu yönüyle kıyaslanacak türden olmasa bile Dersim çevresinde din değiştirme olaylarının yaşandığını gösteren başka örnekler de eksik değildir.

Yine Müslümanlığa dönme yoluyla Türkleşmiş olan daha başka belde ve köyler de vardır. Onlara geçmeden, yukardakiyle aynı zaman dilimine denk gelen Xarpert (Harput) şehrinin ani nüfus değişimine dikkat çekelim: “Polonyalı Simeon’un ifadelerine nazaran 17. yüzyılın başlarında Harput şehrinde sadece 100 hane Ermeni olduğu anlaşılmaktadır. Oysa yukarda görüldüğü üzere 1566 tahririnde şehir merkezinde gayrimüslim hane mevcudu 845’tir. Polonyalı Simeon’un kaydını 17. yüzyılın ortalarına ait bir Avârız Defteri de doğrulamaktadır. Bu deftere göre gayrimüslimlerin nüfusu toplam nüfus içerisinde yüzde 25’e düşmüştür...”[\[15\]](#) Bu düşüşün hangi yoldan olduğu belirsiz kalıyor. Ama ister göç, ister ihtida ağırlıklı olsun zaman olarak, yukarda anılan şehir ve kazalar gibi, Celali ve Yeniçeri saldırılarının etkisini akla getiriyor.

Aynı dönem Dersim’de ise bir kısım Ermeni’nin toplu halde Aleviliğe geçtiği rivayet edilir. Der Simon isimli dinî liderin Celali saldırılarından korunmak için burada kendi cemaatini ikna ettiği ve kültürel olarak yakın bulunan Alevi toplumuna gönüllü adapte oldukları şeklindeki bu söylencenin gerçeklik derecesi ve boyutları belirsizdir. Der Simon’un kendisinin pir sıfatı olarak cemaatiyle beraber Kureşanlara dahil olduğu dışında pek bir ayrıntı geçmiyor.[\[16\]](#) Bu söylenceyi aktaran Kevork Halaçyan, Dersimli bazı seyidlerle söyleşilerinden ve onların kendi dedelerine dair zikrettikleri isimlerden hareketle Ağucan ocağına karışmış Ermenilerden de söz etmektedir. Yine değişik Ermenice kaynaklarda, Dersimli aşiretlerden Mamekan’ın Mamigonyan, Demenan’ın Der Manvelyan, Kevan’ın Kevork oğulları, Karikan’ın Karekin oğullarına işaret olduğu belirtilmektedir. Bunlardan

başka halk arasında dile getirilen kanaatlerle kökeni Ermeni sayılan aşiretler vardır, ancak bu kanaatlerin çıkış noktaları belirsiz kaldığı sürece kesin yargılarla konuşulması yanlış olur. Bunun yerine genel bir bakışla, bir zamanlar çoğunluk oluşturan Ermeni nüfusunun Dersim içlerinde son derece azalmasının bütünüyle göçlere değil, aynı zamanda kimlik dönüşümlerine bağlı bir durum olması gerektiğini söylemek, bilinmeyen boyutları hakkında iddialı yorumlardan kaçınmak yerinde olur.

18. yüzyıl sonlarında Barasor talanı diye anılan saldırılar sonucu Eğin ve Çemişgezek yörelerinden yoğun bir göçün de İstanbul-Adapazarı istikametine yaşandığı anlatılıyor. Yine bu taraflardaki Türklerin bir kısmının da (Eğin'in Surp Toros, Çemişgezek'in Ulukale nahiyeleri ve köyleri) Ermenilikten dönme olduğu sanılıyor.[\[17\]](#) Bu kapsamda isimleri anılan köyler de 16. yüzyıla ait tahrir kayıtlarında komple Ermeni nüfuslu görünmektedir. Üstelik Ulukale o zamanın Dersim'inde en büyük Ermeni yerleşkelerinden biridir (144 hane ve 50 mücerret).[\[18\]](#) Bölgenin değişik köşelerini etkileyen olaylar ve Ermeni halkı için gittikçe ağırlaşan koşullar sonucu irili ufaklı başka göçler de olmuştur. Zira 16. yüzyıl Osmanlı kayıtları Çemişgezek sancağının toplam 448 köyünden 196'sında gayrimüslimlerin yaşadığını belgelemektedir. Bunlar genelde diğerlerinden daha büyük köylerdir. Aynı alanda 19. yüzyıla intikal eden Ermeni köylerinin sayısı ise 100'ü geçmiyor. Köy sayısında yarı yarıya azalma olurken, nüfusun genel nüfusa oranındaki azalma daha büyüktür. Çünkü örneğin, 1566'da 129 hane ve 43 mücerret Ermeni nüfusun ikamet ettiği Ergan köyünde 1915'e doğru yalnız 10 hane Ermeni kalmıştır.[\[19\]](#) Sonradan gelen bazı aşiretlerin de Dersim'de artık zayıflayan Ermeni köylüleri taciz ve topraklarını gasp ederek göçe zorladıklarına dair anlatımlar vardır. Çemişgezek-Hozat arasında Akirek, Xardışar gibi tarihî manastırlara ait arazilerin ve onlara yakın Ermeni köylerinin son yüzyıllar zarfında Ferhatanlı ağalar tarafından ele geçirilmesi ve köy sakinlerinin şehre göç etmek zorunda kalması buna verilen bir örnektir.[\[20\]](#) Dersim içlerindeki silahlı güçleri ve direnişçi geleneklerine rağmen Mirakyan Ermeni aşireti de bir yerde ata topraklarını terk etmeye zorlanır, dağlık iç Dersim'den Çarsancak düzlerine doğru dağılırlar.

[1] Harutyun Tsaxsuryan, *Badmutyun Palahovidi Hinuts Minçev Mer Oreri* (Eskilerden Günümüze Palahovid Tarihi), Donigyan Basımevi, Beyrut, 1974, s. 199-204.

[2] Feyzullah Demirtaş, *Mirdasi Hükümdarları, Palu-Egil Hükümetleri ve Çermik Beyliği ile Hakkâri Hükümdarları*, İstanbul, 2007, s. 84-88.

[3] Feyzullah Demirtaş, *a.g.e.*, s. 29-30.

[4] Feyzullah Demirtaş, *a.g.e.*, s. 43. Yazarın sözünü ettiği manastır Havav'daki tarihî Kağtsrahayats Surp Asdvadzadzin Vankı'dır.

[5] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999, s. 80.

[6] V. Cuinet ve S. Shaw'ın istatistiklerinden aktaran: Ali Kaya, *Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi*, Can Yayınları, 1999, s. 155-159.

[7] İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara, 1990, s. 137-138.

[8] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 73-74.

[9] H. Tsaxsuryan, *a.g.e.*, s. 198.

[10] Mesrop Vartabed Nişanyan, *Jamanagakırutyun Krikor Vartabedi Gamaxetsvo gam Taranağtsiyo, Meg Nımanadib Badgerov, Haraçapanov yev Havelvadznerov* (Kemahlı ya da Daranağili Krikor Vartabed'in Kronolojisi, Bir Tıpkıbasım Nüshası ile Önsöz ve Tamamlayıcı Notlar Eşliğinde), Surp Hagopyants Basımevi, Yersağem, 1915, s. 13-37.

[11] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyancıları*, İstanbul, 2009, s. 460.

[12] Kevork Halaçyan, *Dersimi Hayeri Azkakıruyünü - Masın A* (Dersim Ermenileri Etnografyası - I. Bölüm), Ermenistan SSC Bilimler Akademisi Yayını, Yerevan, 1973, s. 249.

[13] İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara, 1990, s. 100-123.

[14] Karnig Isdepanyan, *Yerzinga Hınakuyn Tarerits Minçev Mer Oreni* (Antik Yüzyıllardan Günümüze Erzincan), Yerevan Üniversitesi Yayını, Yerevan, 2005, s. 304.

[15] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 71.

[16] Kevork Halaçyan, *a.g.e.*, s. 249-250.

[17] H. Kasparyan, *Çımışgadzak Yev İr Küğeri* (Çemişgezek Ve Köyleri), Çemişgezek Genel Hemşehriler Birliği yayını, Baykar Basımevi, Boston, 1969, s. 315-319.

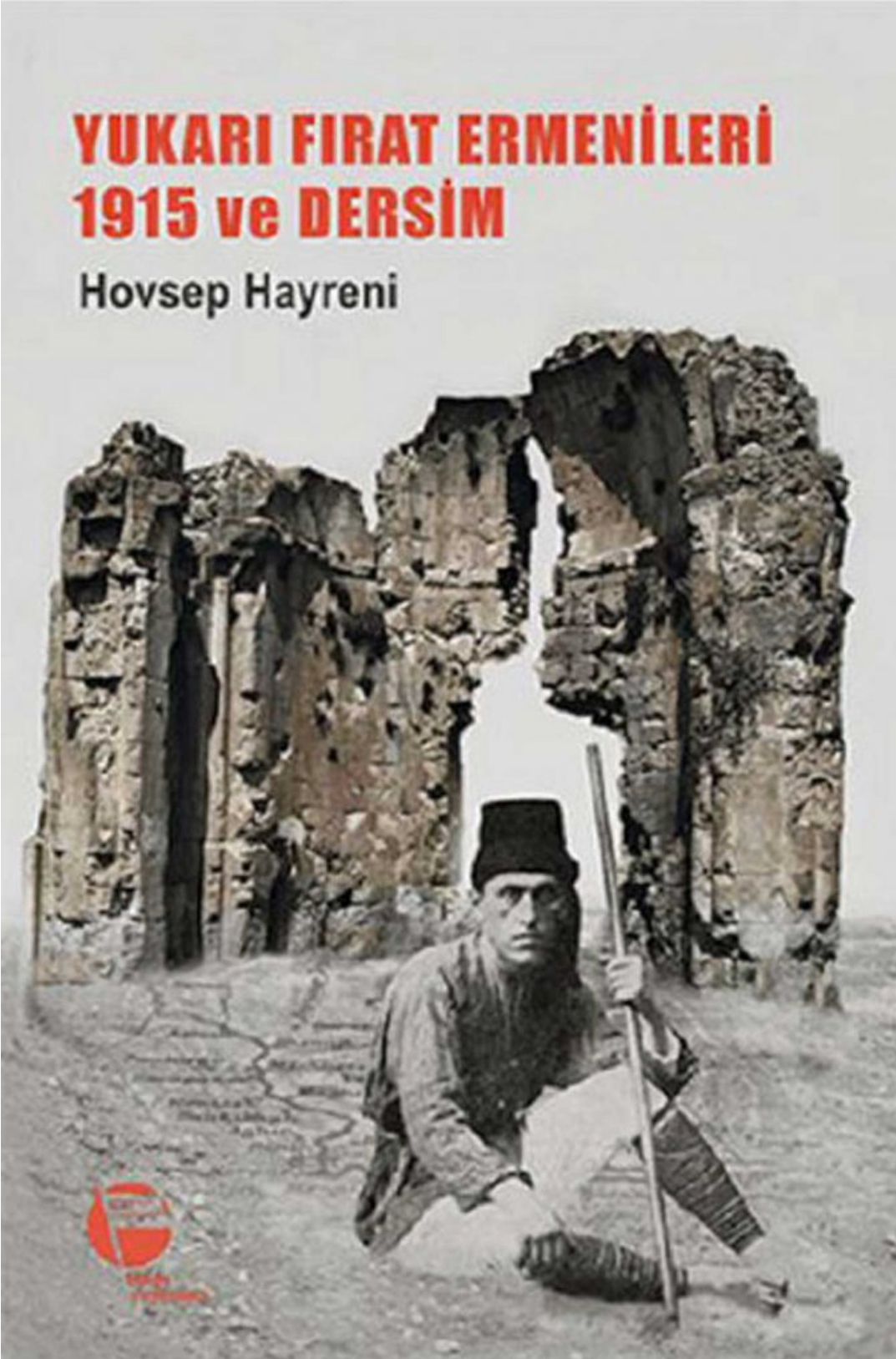
[18] Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999, s. 206.

[19] Günümüzde Hozat'a bağlı ve 10. yüzyıldan kalma Surp Harutyun isimli görkemli kilisesinin harabesiyle ünlü bir köy.

[20] H. Kasparyan, *Dersim/Badma-azkakıragan Agnarg* (Dersim/Tarihsel Etnografik Bakış), Yerevan, Badmapanasıragan Hantes, 1979, Sayı: 2, s. 198-199.

YUKARI FIRAT ERMENİLERİ 1915 ve DERSİM

Hovsep Hayreni

Kaynak: Hovsep Hayreni: YUKARI FIRAT ERMENİLERİ
1915 ve DERSİM, Belge Yayınları, Birinci Baskı Aralık 2015